

ДО ПИТАННЯ ПРО ДІАГНОСТИКУ РІВНІВ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ БАТЬКІВ-ВИХОВАТЕЛІВ ДІТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

ON THE DIAGNOSTIC OF GENDER COMPETENCE LEVEL OF FOSTER PARENTS FROM FAMILY-TYPE ORPHANAGES

У статті обґрунтовується необхідність дослідження формування гендерної компетентності батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу. Автором виокремлено складові частини гендерної компетентності батьків-вихователів. Обґрунтовано критерії, показники, рівні гендерної компетентності батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу. Пропонується комплекс діагностичних методик визначення рівнів гендерної компетентності батьків-вихователів. На підставі аналізу результатів застосування комплексу діагностичного інструментарію виявлено та схарактеризовано рівні сформованості гендерної компетентності батьків-вихователів дитячих будинків сімейного типу.

Ключові слова: гендерна компетентність, структура гендерної компетентності, критерії, показники та рівні сформованості гендерної компетентності, діагностичні методики.

В статті обоснована необхідність дослідження формування гендерної компетентності родителів-воспитателей детских домов семейного типа. Автором выделены составляющие гендерной компетентности родителей-воспитателей. Обоснованы критерии, показатели, уровни гендерной компетентности родителей-воспитателей детских домов семейного типа. Предлагается комплекс диагностиче-

ских методик определения уровней гендерной компетентности родителей-воспитателей. На основании анализа результатов применения комплекса диагностического инструментария выявлены и охарактеризованы уровни сформованности гендерной компетентности родителей-воспитателей детских домов семейного типа.

Ключевые слова: гендерная компетентность, структура гендерной компетентности, критерии, показатели и уровни сформованности гендерной компетентности, диагностические методики.

The necessity of studying gender competence formation of foster parents from family-type orphanages is substantiated in the article. The author identifies components of gender competence of foster parents from family-type orphanages. Criteria, indicators, levels of gender competence of foster parents from family-type orphanages are substantiated. A set of diagnostic methods for determining the levels of gender competence of foster parents is proposed. Based on the analysis of the complex diagnostic tools application's results, the levels of gender competence formation of foster parents from family-type orphanages were identified and characterized.

Key words: gender competence, gender competence structure, criteria, indicators and levels of gender competence formation, diagnostic methods.

УДК 37.018.3:37.011.3-055.52]:[305:005.336.2]

Шевченко Т.Ю.,

директор

Сумського обласного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

Полякова О.М.,

доцент кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасній Україні активно розвиваються нові наукові напрями, серед яких значне місце посідає теорія гендеру і гендерних відносин. Гендерні дослідження розпочалися в Україні на початку 1990-х рр. і доволі швидко стали міждисциплінарним доробком: нині вони активно впроваджуються у різних галузях вітчизняних наук – соціології, педагогіці, психології, філософії, мистецтвознавстві, релігієзнавстві, правознавстві, історії тощо.

Гендерний підхід активно інтегрується у різні сфери вітчизняної соціальної системи: бюджетування, освіти, дозвілля, надання соціальних послуг тощо. Таке включення гендерного компонента у життєдіяльність суспільства сприяє формуванню егалітарної свідомості особистості, вільної від гендерних стереотипів та упереджень за ознакою статі.

Дитячі будинки сімейного типу (далі – ДБСТ) стали альтернативною формою сімейного виховання на противагу системі інтернатних закладів. Батькам-вихователям державою делеговані права на виховання й утримання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Діяльність батьків-вихователів спрямована, загалом, на вико-

нання низки соціальних замовлень сучасного суспільства, на формування цінності егалітарності у контексті провідних принципів взаємодії осіб різних статей як складової частини гендерної культури молоді. Оскільки виховна діяльність батьків-вихователів, відповідно до змісту їх професійних функцій, є наближеною до педагогічної, то гендерна компетентність кожного суб'єкта виховного процесу у ДБСТ є важливою ланкою у становленні і розвитку його особистості. З огляду на це стає очевидним, що проблема формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, як складової частини їх педагогічної компетентності, набуває особливої актуальності та зумовлює необхідність її дослідження. У зв'язку з цим нагальним питанням є визначення рівнів сформованості гендерної компетентності як однієї з компетентностей, що мають інтенсивно формуватися у батьків-вихователів під час їх підготовки до соціальної ролі вихователів прийомних дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженню гендерних відносин присвячено чимало наукових пошуків сучасних науковців. Так, науковій дефініції «компетентність» присвячені наукові розробки українських науковців-педагогів

О. Безпалько, Т. Веретенко, І. Зверєвої, Ю. Малієнко, Ж. Петрочко та ін. Поняття «гендерна компетентність» у різних контекстах вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці: С. Айвазова, О. Вороніна, Т. Голованова, І. Горошко, Т. Грабовська, Т. Дрожжина, І. Загайнов, І. Іванова, О. Каменська, О. Кікінеджи, І. Кльоцина, Е. Мезенцева, Л. Міщик, І. Мунтян, О. Нежинська, Н. Плисенко, С. Рожкова, А. Сухоруков, Л. Штильова, О. Цокур та ін. Сутність і структуру поняття «гендерна компетентність» досліджували О. Бондарчук, Т. Голованова, Т. Дороніна, Т. Дрожжина, І. Загайнов, О. Каменська, І. Мунтян, О. Нежинська та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри те, що сьогодні наявні спроби діагностики сформованості гендерної компетентності у представників різних соціальних категорій (майбутніх учителів початкових класів, майбутніх соціальних працівників, студентів вищих педагогічних закладів, педагогів / педагогинь – здобувачів / здобувачок післядипломної педагогічної освіти) науковий доробок щодо методики вивчення сформованості гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ наразі відсутній.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та висвітлення певних результатів практичної апробації комплексу діагностичних методик визначення рівнів сформованості гендерної компетентності батьків-вихователів.

Виклад основного матеріалу. Гендерна компетентність є однією з основних компетентностей, що потребує спеціальної уваги під час підготовки майбутніх / підвищення кваліфікації діючих батьків-вихователів ДБСТ щодо ефективного виконання соціальної ролі вихователів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Досліджуючи проблему формування гендерної компетентності батьків-вихователів, ми обґрунтували її структуру, специфічність якої визначається низкою таких компонентів, як: **мотиваційно-ціннісний**, що характеризує особистісне ставлення батьків-вихователів до гендерної ідеології, наявність / відмінність у них позитивної мотивації до використання гендерного підходу, усвідомлення ними власної гендерної ролі у рамках виховного процесу вихованців; **когнітивний**, що передбачає наявність гендерних знань і гендерної психології: про гендерні особливості суб'єктів виховного процесу, зміст і прояви гендерних характеристик особистості, гендерні ролі та гендерні стереотипи, уявлення про особливості гендерної соціалізації хлопчиків і дівчат; **діяльнісний**, що зорієнтований на володіння батьками-вихователями вміннями та навичками впровадження гендерного підходу у практичній діяльності, здатність розв'язання гендерних проблем і конфліктів, уміння не виявляти у своїй поведінці гендерних упереджень; **рефлексивний**, що забезпечує розвиток і саморозвиток, – здатність до свідомого аналізу своєї діяльності й оцінки рівня власного розвитку, потреби і готовності до вдосконалення особистісних знань і вмінь з метою підвищення ефективності та результативності діяльності у контексті завдань гендерного виховання.

сивний, що забезпечує розвиток і саморозвиток, – здатність до свідомого аналізу своєї діяльності й оцінки рівня власного розвитку, потреби і готовності до вдосконалення особистісних знань і вмінь з метою підвищення ефективності та результативності діяльності у контексті завдань гендерного виховання.

Відповідно, для діагностики гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ ми врахували структуру досліджуваного феномену: мотиваційно-ціннісний (мотиви, ціннісні орієнтації, потреби), когнітивний (оволодіння теоретичними знаннями), діяльнісний (оволодіння вміннями та навичками), рефлексивний (реалізація рефлексійної здатності, прагнення до самовдосконалення та самопізнання) компоненти. Отже, основою уточнення критеріїв і показників гендерної компетентності батьків-вихователів слугував зміст її складників. Методика діагностики гендерної компетентності батьків-вихователів є оригінальною розробкою на основі відомих і модифікованих завдань вивчення структурних компонентів означеної інтегративної особистісної характеристики (мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, рефлексивний). Теоретичну основу методики диференційованого вивчення рівнів кожного з компонентів гендерної компетентності батьків-вихователів склали дослідження С. Бем [1], О. Бондарчук [2], Т. Говорун, О. Кікінежди [5], Є. Головахи й О. Кроніка [6], М. Куна, Т. Мак-Партленда [3].

З метою досягнення релевантних результатів діагностичної роботи у визначеному контексті необхідно трансформувати вищезазначені компоненти у критерії та показники сформованості у батьків-вихователів гендерної компетентності. Поняття «критерій» трактується в довідниковій літературі як «підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило» [7, с. 199]. За твердженням В. Гінецинського, кожен критерій складається з показників, що характеризують і розкривають його зміст [4]. Враховуючи вищенаведену структуру гендерної компетентності батьків-вихователів, ми визначили такі критерії гендерної компетентності, що розкриваються через відповідні показники (див. табл. 1).

Перший етап нашого дослідницького експерименту (констатувальний), спрямований на вивчення початкового стану гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ, проводився протягом 2017–2018 рр. Експериментальною базою нашого дослідження стали обласні, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді Полтавської, Сумської та Чернігівської областей. До експерименту було залучено 172 батьки-вихователі, у т. ч. 92 жінки та 80 чоловіків із 93 ДБСТ. На основі вищезазначених критеріїв і показників, аналізу практичного досвіду роботи з батьками-вихователями ДБСТ, проведеного

Критерії	Показники	Діагностичні методики і методи
Мотиваційно-ціннісний	Особистісно-ціннісне ставлення до гендерних знань і гендерної просвіти. Прагнення до запровадження гендерного підходу в практичну діяльність. Усвідомлення власної гендерної ролі у рамках виховного процесу вихованців.	Опитувальник С. Бем із вивчення маскуліності – фемінності (модифікований варіант). Опитувальник «Прислів'я». Опитувальник Т. Говорун, О. Кікінежді «Поширеність гендерних стереотипів». Методика каузометричного дослідження за Є. Головахою та О. Кроніком.
Когнітивний	Знання основ теорії гендеру. Знання основ гендерної психології. Знання змісту та проявів гендерних характеристик особистості. Знання щодо соціального конструювання гендерних відносин. Уявлення про особливості гендерної соціалізації хлопчиків і дівчат.	Методика О. Бондарчук «Методика діагностування гендерної компетентності» (питання № 1–30). Анкета «Моя обізнаність у сфері гендеру» на визначення ставлення батьків-вихователів ДБСТ до гендерної проблематики (авторська розробка).
Діяльнісний	Застосування здобутих гендерних знань у практичну діяльність. Використання гендерного підходу у виховній діяльності. Здатність ефективно вирішувати завдання гендерної соціалізації. Уміння не проявляти у своїй поведінці гендерних упереджень. Здатність аргументувати обрані засоби виховного впливу у контексті завдань гендерного виховання	Авторський опитувальник «Розв'язання виховних ситуацій гендерного змісту у діяльності батьків-вихователів ДБСТ». Педагогічне спостереження і самоспостереження. Інтерв'ювання.
Рефлексійний	Здатність до самовдосконалення на основі аналізу власної діяльності у контексті попередження та розв'язання проблем гендерної соціалізації. Уміння надавати, виходячи з позицій і норм гендерної рівності, творчого підходу у процесі виховної діяльності, досягнення її ефективності та результативності оцінку власним стратегіям і тактикам взаємодії, свідомо прагнути їх вдосконалення.	Методика виявлення «Комунікативних і організаторських схильностей» (КОС), методика М. Куна – Т. Мак-Партленда «Хто Я?» Аналіз документації. Методика вчування за І. Манохою.

діагностування за методиками, розробленими науковцями, а також за авторською методикою, було уточнено рівні сформованості гендерної компетентності батьків-вихователів: низький, середній, високий. Цей комплекс діагностичного інструментарію ми вважаємо релевантним для об'єктивного визначення рівня гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ.

З метою визначення рівнів мотиваційно-ціннісного критерію гендерної компетентності батьків-вихователів нами було використано методики: «Опитувальник С. Бем з вивчення маскуліності – фемінності» (модифікований варіант), опитувальник «Прислів'я», опитувальник Т. Говорун, О. Кікінежді «Поширеність гендерних стереотипів», методика каузометричного дослідження за Є. Головахою та О. Кроніком.

Мотиваційно-ціннісний критерій характеризується особистісним ставленням батьків-вихователів до гендерних знань: емоційною особистісною забарвленістю (негативною, амбівалентною, пози-

тивною) щодо гендерної ідеології загалом, щодо застосування гендерного підходу у вихованні, щодо власної гендерної ролі як у загальножиттєвих межах, так і у межах виховного процесу вихованців. Високий рівень мотиваційно-ціннісного критерію, що характеризує зацікавлене особистісне ставлення батьків-вихователів до гендерної парадигми, наявність у них позитивної мотивації щодо досягнення спроможності протидіяти гендерним стереотипам тощо виявили лише 5% опитуваних (майже повна орієнтація на егалітарні гендерні ролі); середній – 12% (неповна визначеність уявлень щодо своєї гендерної ролі з тяжінням до егалітарності); низький – 83% (орієнтація на традиційні гендерні ролі, некритичне ставлення до гендерних стереотипів).

Для вивчення рівня сформованості когнітивної складової частини гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ використовували методику О. Бондарчук «Методика діагностування гендерної компетентності» (питання № 1–30), анкету «Моя

обізнаність у сфері гендеру» на визначення ставлення батьків-вихователів ДБСТ до гендерної проблематики (авторська розробка). Аналіз результатів вивчення когнітивного компонента засвідчив, що зовсім незначна частина батьків-вихователів (близько 3%) виявила високий рівень сформованості когнітивної складової частини гендерної компетентності (знання про сутність гендеру та гендерного підходу, гендерної психології, знання змісту та проявів гендерних характеристик особистості); середній – 9% (загальна обізнаність із уявленнями про особливості гендерної соціалізації хлопчиків і дівчат, гендерно-чутливими підходами до міжстатевої взаємодії з одночасними прогалинами щодо методики впровадження егалітарного підходу у вихованні тощо); низький рівень – 88% (епізодичні та розрізнені знання з гендерної проблематики та соціального конструювання гендерних відносин, нерозуміння принципів гендерної рівності).

Для вивчення рівня сформованості діяльнісної складової частини гендерної компетентності були використані методи: педагогічного спостереження та самоспостереження, інтерв'ювання (письмового й усного) батьків-вихователів ДБСТ у процесі розв'язання ними гендерно-забарвлених ситуацій виховної взаємодії, які представлені в авторському опитувальнику «Розв'язання виховних ситуацій гендерного змісту у діяльності батьків-вихователів ДБСТ». Результати аналізу дій та отриманих відповідей респондентів визначали їх уміння і навички щодо дотримання принципів егалітарності у виховній роботі і градувалися за трибальною шкалою: 1 бал – виявлено відсутні або неправильні вміння та навички; 2 бали – зафіксовано частково правильні або неповні вміння та навички; 3 бали – спостерігаються повні й правильні вміння та навички щодо розв'язання виховних ситуацій відповідно до вимог гендерного підходу. Сумарна кількість балів була підставою ранжування учасників експерименту за групами з високим, середнім і низьким рівнями сформованості діяльнісного компонента гендерної компетентності. Також вважаємо за доцільне наголосити, що означене ранжування відбувалося з урахуванням результатів аналізу експертами змісту щоденників батьків-вихователів ДБСТ, у контексті відображеної у них спроможності щодо розв'язання завдань гендерного виховання, відповідно до рівня аргументованості своїх вчинків: 1) респонденти не сповна, а фрагментарно усвідомлюють підстави вибору дії та процес її втілення, не спроможні аргументувати свій вибір; 2) загалом респонденти усвідомлюють причинно-наслідковий зв'язок між обраними ними діями й умовами ситуації взаємодії, проте в аргументації наявні незначні помилки чи прогалини; 3) респонденти демонструють системне усвідомлення власних дій і спроможність їх обґрунтування.

Аналіз результатів засвідчив, що високий рівень діяльнісного компонента гендерної компетентності продемонстрували 3% респондентів (здатність до продуктивного розв'язання завдань і проблем гендерної соціалізації, гендерно забарвлених конфліктів, а також їх попередження); середній – 7% (спроби застосування гендерного підходу у виховній діяльності переважно реалізуються інтуїтивно / на рівні загального розуміння, уміння не керуватися у своїй поведінці гендерними упередженнями визначається як нестабільне); низький – 90% (відсутність спроможності щодо застосування наявних гендерних знань у практичну діяльність або небажання здійснювати власну виховну діяльність відповідно до принципів егалітаризму).

Для вивчення рівня рефлексивного компонента гендерної компетентності використовувалася методика виявлення «Комунікативних і організаційних схильностей» (КОС), методика М. Куна – Т. Мак-Партленда «Хто Я?», аналіз документації, методика вчування за І. Манохою.

Високий рівень розвинутої цього компонента продемонстрували 6% батьків-вихователів ДБСТ, залучених до дослідження (здатність до самовдосконалення, на основі комплексного аналізу власної діяльності, у контексті виконання завдань гендерної соціалізації); середній – 14% (епізодичний або поверховий характер процесу оцінювання ефективності власної діяльності, виходячи з позицій і норм гендерної рівності, з наявністю ускладнень щодо визначення та реалізації засобів саморозвитку у окресленому напрямі); низький – 80% (відсутність спроб релевантної самооцінки через невизнання її дієвим інструментом самовдосконалення або ж нездатність до такого самоаналізу у контексті вимог гендерного підходу: неусвідомлення власної гендерної ролі у рамках виховного процесу вихованців, відсутність уявлення про власні стратегії та стиль спілкування тощо).

Отримані нами результати дослідження, здійсненого під час констатувального етапу, свідчать, що більшість батьків-вихователів ДБСТ, залучених до експерименту, виявили середній і низький рівні сформованості кожного з компонентів гендерної компетентності. Так, узагальнення результатів діагностики сформованості мотиваційно-особистісного компоненту гендерної компетентності свідчить, що лише 5% батьків-вихователів продемонстрували її високий рівень, 12% – середній і 83% – низький. Отже, можна констатувати, що досить велика кількість респондентів характеризується наявністю гендерних стереотипів та упереджень, які стають суттєвими перешкодами щодо оволодіння ними знаннями теорії гендеру, а також інтеріоризації принципу егалітарності. Аналіз результатів діагностики сформованості когнітивної складової частини компонента гендерної компетентності (високий рівень – 3%,

середній – 9%, низький – 88%) свідчить, що більшість опитуваних продемонстрували відсутність або поверховість знань з основ теорії гендеру, що значно ускладнює процес запровадження гендерного підходу до здійснення виховної діяльності у соціально-педагогічному середовищі ДБСТ. Результати діагностики сформованості діяльнісного компонента гендерної компетентності (високий рівень – 3%, середній – 7%, низький – 90%) продемонстрували, що для значної кількості опитуваних характерна відсутність спроможності на практиці помічати можливі ситуації гендерної нерівності, фактори й умови їх виникнення, здатність до розв'язання завдань гендерної соціалізації. Аналіз результатів вивчення сформованості рефлексивної складової частини (високий рівень – 6%, середній – 14%, низький – 80%) демонструє більш оптимістичні кількісні показники порівняно з попередніми та свідчить, що майже 20% респондентів мають здатність до самоаналізу власної діяльності й самовдосконалення. Однак більшість респондентів продемонстрували низький рівень прагнення / спроможності до самооцінки з відсутністю умінь надавати, виходячи з позицій і норм гендерної рівності, загальну оцінку ефективності власної поведінки у контексті вимог гендерної ідеології.

Висновки. Діагностування сформованості гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ можливо здійснювати, застосовуючи запропоновані нами критерії і показники: мотиваційно-особистісний (підтримку соціальної цінності егалітаризму, особистісне ціннісне ставлення до гендерної парадигми), когнітивний (повноту, глибину, конкретність і системність гендерних знань), діяльнісний (правильність, повноту, доцільність / відповідність,

ефективність та аргументованість виховних дій), рефлексивний (систематичність, комплексність, триангулентність самооцінки та відповідність і своєчасність засобів особистісного саморозвитку у досліджуваному нами напрямі). Запропоновані критерії та показники дають можливість оцінювати сформованість гендерної компетентності за трьома взаємозалежними і послідовними рівнями: низьким, середнім, високим. Виявлені проблеми спрямовують наш подальший науковий пошук на розробку, обґрунтування й експериментальне впровадження соціально-педагогічних умов формування гендерної компетентності батьків-вихователів ДБСТ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бем С. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. М.: РОССПЭН, 2004. 336 с.
2. Бондарчук О.І. Соціально-психологічні основи особистісного розвитку керівників загальноосвітніх навчальних закладів у професійній діяльності: монографія. К.: Наук. світ, 2008. 318 с.
3. Гендерная психология. Практикум / под. ред. И.С. Клециной. СПб.: Питер, 2009. 496 с.
4. Гинецинский В.И. Основы теоретической педагогики: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1992. 154 с.
5. Говорун Т.В., Кікінеджи О.М. Гендерна психологія: навч. посіб. К.: Вид. центр «Академія», 2004. 308 с.
6. Головаха Е.И., Кроник А.А. Психологическое время личности. К.: Наукова думка, 1984. 207 с.
7. Тлумачний словник сучасної української мови: близько 50 000 слів / уклад. І.М. Забіяка. К.: Арій, 2007. 512 с.